

*Купчишина Ю. А.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету*

ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті розглядаються основи лінгвокогнітивного підходу до аналізу художнього дискурсу, який об'єднує мовознавчі та когнітивні теорії для вивчення мови як відображення свідомості та мислення індивіда. Автор досліджує лінгвокогнітивне моделювання мовних процесів, що здійснюються під час сприйняття та інтерпретації художніх творів. Особлива увага приділяється вивченню рольових моделей, концептуальних метафор та схем, які формують структуру художнього тексту. Зазначається, що через лінгвокогнітивний підхід можна глибше зрозуміти, як художні тексти відображають культурні й соціальні феномени, а також як мовні засоби взаємодіють із когнітивними процесами, що забезпечують створення та сприйняття художньої реальності. Автор розкриває природу лінгвокогнітивних інструментів формування художніх образів; реконструює концептуальні схеми, що лежать в основі стилістичних засобів створення художніх образів та сприяють розкриттю нових і прихованих смислів у художній прозі. У статті розкрито поняття лінгвокогнітивних операцій та процедур – категорій, які допомагають описати механізми взаємодії між мовою та когнітивними процесами. Вони пояснюють, як у свідомості людини відбуваються процеси осмислення, переробки та модифікації інформації через мову, а також як мовні засоби відображають ці когнітивні зміни. Автором визначено такі лінгвокогнітивні операції, як: розширення, спеціалізація, модифікація та лінгвокогнітивні процедури трансформації, узагальнення та конкретизації, а також прийоми звуження, покращання, погіршення та поєднання. Особливу увагу приділено лінгвокогнітивній операції модифікації, спрямованій на трансформацію конвенційної концептуальної метафори, що породжує нові та оригінальні смисли. Ці механізми є важливими інструментами для створення та розуміння художнього дискурсу, оскільки вони дають змогу керувати значеннями, змінюючи фокус і глибину сприйняття того чи іншого елемента тексту. Стаття має на меті розширити межі традиційного аналізу художнього дискурсу та відобразити значення когнітивних моделей у формуванні авторської картини світу. Перспективним видається застосування запропонованої у статті методики дослідження стилістичних засобів і лінгвокогнітивних механізмів створення художніх образів для аналізу творів різних жанрів.

Ключові слова: концепт, концептуальна метафора, концептосфера, дискурс, когнітивні механізми, авторська картина світу.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Вербалізація концептів, лінгвокогнітивне моделювання концептуальних метафор як засобів реалізації метафоричного

сприйняття непередметних сутностей полягає в освоєнні когнітивно-семантичного простору художніх образів. Інструментарієм на шляху до їхньої інтерпретації постають лінгвокогнітивні процедури, операції та механізми. Так, Л. І. Белехова наголошує, що лінгвокогнітивна процедура – це низка прийомів, що супроводжують лінгвокогнітивні операції на різних етапах створення художньої дійсності. Лінгвокогнітивна операція включає сукупність дій, спрямованих на створення художньої дійсності, а лінгвокогнітивні механізми є більш загальними теоретико-методологічними основами розуміння текстового світу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сьогодні у наукових розвідках існує багато інтерпретацій концептів. Дослідники розглядають концепт як: частину ментального лексикону, інші – відносять його до когнітивної системи світосприйняття, а треті – до сфери соціокультурної дійсності. Зокрема, І. Штерн визначає концепт, як дуальну ментальну сутність, яка має дві сторони, ментальну та мовну. Ментальна сторона – це об'єкт досконалої природи, певний образ, зумовлений культурою. Ця ментальна сутність також є прототипом групи похідних понять. Мовна сторона, у свою чергу, є засобом і формою об'єктивації концепту, оскільки дійсність відображається у свідомості індивіда за допомогою мови [2; 3].

О. Селіванова наголошує, що «концепт є інформаційною структурою свідомості, різносубстратною, певним чином організованою одиницею пам'яті, яка містить сукупність вербальних і невербальних знань про об'єкт пізнання, які отримуються за допомогою взаємодії п'яти психічних функцій свідомості з позасвідомим» [4]. Ж. Краснобаєва-Чорна вважає, що «концепт є багатовимірним утворенням, яке має багато ознак, таких як зв'язок із мовою, пам'ять, психіка, мислення, певний рівень абстрагування, етнокультурне забарвлення, момент переживання, специфікація, автореферентність, узагальнення, безтілесність, відкритість, вічність, динамічність, гнучкість, множинність складників, потенційна суб'єктивність, тривалість і складність формування, стереотипність і константність, кодованість у чуттєво-образних уявленнях, відображення ментальної дійсності, виконання пізнавальної функції, функції збереження знань про світ, структурування знання, орієнтування у світі» [5, с. 41].

Ми стверджуємо, що концепт є складною ментальною одиницею, яка відображає знання людини про речі, явища та процеси, що відбуваються в реальному світі. Концепти формуються на основі особистого досвіду людини, її культурного контексту та соціальної групи, до якої вона належить. У статті ми керуємося думкою О. Селіванової

і вважаємо, що концепт є інформаційною структурою свідомості, яка містить сукупність вербальних і невербальних знань про об'єкт пізнання.

Поняття концептуальної метафори безпосередньо пов'язане з визначенням концепту та теорією концептуального аналізу. Концептуальна метафора являє собою форму концептуалізації, що співвідноситься не з окремими об'єктами, а зі складними мисленнєвими просторами та породжує нові мовні об'єкти шляхом взаємодії різних концептуальних сфер. Згідно із результатами багатьох досліджень, концептуальна метафора – це форма концептуалізації, яка співвідноситься не з окремими об'єктами, а зі складними мисленнєвими просторами (ділянками чуттєвого або соціального досвіду), котрі, своєю чергою, співвідносяться через метафору з простішими чи конкретнішими просторами, що не піддаються спостереженню, через перенесення характеру концептуалізації простору, що піддається спостереженню (source domain), на простір, що не піддається безпосередньому спостереженню (target domain).

Мета статті полягає у виявленні лінгвокогнітивних інструментів формування художніх образів; реконструюванні концептуальних схем, що лежать в основі стилістичних засобів створення художніх образів та сприяють розкриттю нових і прихованих смислів у художній прозі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним інструментарієм на шляху до інтерпретації та моделювання концептуальних метафор сьогодні залишаються лінгвокогнітивні операції процедури та механізми. Дослідженню лінгвокогнітивних операцій присвячені праці таких сучасних вчених як Л. І. Белехова, О. П. Воробйова, В. Г. Ніконова [6], З. Кьовечеш.

З. Кьовечеш виділяє чотири основні когнітивні механізми поетичного переосмислення базових концептуальних метафор, а саме: 1) *розширення* (extension), що передбачає появу в концептосфері джерела образу додаткової концептуальної складової чи складових; 2) *нарощування* (elaboration), основу якого складає зміна ракурсу концептуалізації; 3) *поєднання* (combination), яке базується на одночасній активації, накладанні декількох базових концептуальних метафор; 4) *перегляд* (questioning), мета якого поставити під сумнів прийнятність або доречність метафор, збережених у повсякденній свідомості.

У перших трьох випадках художнього переосмислення метафор, при їх розширенні, нарощуванні чи поєднанні, концептуальний аспект очуднення не виходить за межі стертих метафор, на відміну від тих контекстів, де базові концептуальні метафори зазнають докорінного перегляду [7, с. 20]. Аналізуючи концептуальні метафори, Л.І. Белехова виділяє лінгвокогнітивні операції *розширення*, *спеціалізації*, *модифікації* та лінгвокогнітивні процедури *трансформації*, *узагальнення* та *конкретизації*. Для конструювання переосмислених (оказіональних) метафор також залучають прийоми *звуження*, *покращення*, *погіршення* та *поєднання*. Згідно із результатами дослідження Л. І. Белехової, лінгвокогнітивна процедура – це низка прийомів, що супроводжують лінгвокогнітивні операції на різних етапах створення художньої дійсності. Лінгвокогнітивна операція включає сукупність дій, спрямованих на створення художньої дійсності, а лінгвокогнітивні механізми є більш загальними теоретико-методологічними основами розуміння текстового світу.

О. П. Воробйова виділяє лінгвокогнітивні операції розширення, спеціалізації, модифікації та процедури трансформації, узагальнення та конкретизації, які частково реалізуються у деяких прийомах концептуального аналізу, які «дозволяють наочно зобразити приховані текстові смисли» [8, с. 18]. Зокрема:

Операція **розширення** (extension) – поява у концептосфері джерела додаткового складника. Розглянемо наведений приклад, де концепт ЖИТТЯ асоціюється з очима: «*Life's what you see in people's eyes; life's what they learn, and, having learnt it, never, though they seek to hide it, cease to be aware of – what? That life's like that, it seems.*»

Таким чином, конвенційна концептуальна схема ЖИТТЯ – ЦЕ ОБ'ЄКТ (LIFE IS AN OBJECT) зазнає прийому розширення ЖИТТЯ – ЦЕ ОЧІ ЛЮДИНИ (LIFE IS HUMAN EYES).

Розглянемо ще один приклад, де, за допомогою операції **розширення** реконструюється концептуальна схема СМЕРТЬ Є СТАН (DEATH IS A STATE) в концептуальну модель СМЕРТЬ – ЦЕ СТОСУНКИ З ІНШИМИ (DEATH IS RELATIONSHIPS), яка зазнає перегляду, тобто обрах смерті сприймається як нова сходинка для подальшого життя: «*Death was defiance, death was an attempt to communicate; there was an embrace on death.*»

Операцією **нарощування** (elaboration) називають зміну ракурсу концептуалізації. У наведеному прикладі: «*But after life. The slow pulling down of thick green stalks so that the cup of the flower, as irt turns over, deluges one purple and red light.*». У контексті головним концептом є ЖИТТЯ, в той час як в розглянутому прикладі автор зміщує ракурс, порівнюючи життя після смерті із квіткою, що закриває свій бутон.

Посднання (combination) – одночасна активація, накладання, аж до злиття декількох базових концептуальних метафор: «*Readily our thoughts swarm upon a new object lifting it a little way, as ants carry a blade of straws so feverishly, and then leave it*» [8; 9].

Ми спостерігаємо, що використання одночасно декількох концептуальних моделей привертає увагу читача та виконує експресивну функцію, якої б не спостерігалось у разі використання в уривку одного концепту. У разі застосування лінгвокогнітивних операцій розширення, нарощування чи поєднання концептуальний аспект художніх образів не виходить за межі стертих метафор, на відміну від тих контекстів, де базові концептуальні метафори зазнають докорінного перегляду.

Перегляд (questioning) – відхилення від базової концептуальної метафори, постановка під сумнів прийнятності метафор, укоріненних у повсякденній свідомості, яка веде до появи додаткових концептуальних схем, які розкривають образ.

Реконструюємо на наступному прикладі метафоричну схему ЖИТТЯ – ЦЕ ЯВИЩЕ (LIFE IS PHENOMENON): «*Life was her disaster – her disgrace. It was her punishment to see sink and disappear here a man, there a woman, in this profound darkness, and she forced to stand here in her evening dress.*»

Шляхом залучення прийому **перегляду** наведена метафорична схема зазнає змін – ЖИТТЯ – ЦЕ КАТАСТРОФА (LIFE IS A DISASTER); ЖИТТЯ Є ПОКАРАННЯ (LIFE IS A PUNISHMENT); ЖИТТЯ Є ТЕМРЯВА (LIFE IS DARKNESS) і веде до появи додаткових концептуальних схем, які розкривають образ.

Для конструювання переосмислених (оказіональних) метафор також залучають прийоми *звуження*, *покращення*, *погіршення* та *посднання*.

Модифікація являє собою переосмислення, тобто процес реконструкції концепту у додаткову концептуальну схему під час якого руйнується архетипна концептуальна схема і створюється нова концептуальна модель.

До прикладу, зооморфна метафора, в основі якої лежить конвенційна метафорична схема СМЕРТЬ – ЦЕ ЖИВА ІСТОТА (DEATH IS A LIVING THING) зазнає модифікації і реконструюється у додаткову концептуальну схему СМЕРТЬ – ЦЕ БІЛИЙ ЛЕБІДЬ (DEATH IS A WHITE SWAN). Таке дивне сприйняття смерті справляє перлокутивний ефект на читача, змінюючи архетипні уявлення про це усталене поняття. Таким чином, змінюється звичне уявлення про «чорну» смерть на «білого» лебедя.

Звуження – це конкретизація значення концепту в мові перекладу. Звуження як лінгвокогнітивний прийом призводить до смислового розвитку концепту, який осмислюється через конвенційну метафоричну схему. До прикладу, концептуальна модель ЛЮДИНА – ЦЕ ТВАРИНА (HUMAN IS AN ANIMAL), в результаті дитячого сприйняття головного героя зазнає звуження ЖІНКА – ЦЕ МИШКА (WOMAN IS A MOUSE). Таким чином, поява у концептосфері ЖІНКА додаткової концептуальної складової конкретизує учуднений образ «жінка» за допомогою ознак тварини-мишки [10, с. 97–99].

Провівши лексико-семантичний та стилістичний аналіз текстових фрагментів у трилогії Сюзанни Колінз «The Hunger Games» («Голодні Ігри», розглянемо приклад, де реконструюємо концептуальну метафору (DEATH IS REBELLION/ СМЕРТЬ – ЦЕ ПОВСТАННЯ):

«The bird, the pin, the song, the berries, the watch, the cracker, the dress that burst into flames. I am the mockingjay. The one that survived despite the Capitol's plans. The symbol of the rebellion».

«Птаха, талісман, пісня, ягоди, годинник, крекер, сукня, що спалахує вогнем. Я – сойка-переспівниця. Я та, хто вижив, хоч Капітолій мав на мене інші плани. Я – символ повстання».

Шляхом залучення прийому **перегляду** наведена метафорична схема зазнає змін – СМЕРТЬ – ЦЕ ПОВСТАННЯ; СМЕРТЬ – ГРА ПРОТИ ПРАВИЛ (*The one that survived despite the Capitol's plans*). Крім того, шляхом контекстуального та семантичного аналізу було залучено лінгвокогнітивну операцію **нарощування**, оскільки у контексті головною концептуальною схемою є СМЕРТЬ – це повстання, в той час як в розглянутому прикладі автор зміщує ракурс, порівнюючи смерть із птахом, якого влада десятки років намагались винищити та Кітнісс, яка поставала знову і знову, не зважаючи на спроби вищих органів знищити її. Розглянутий приклад перекладений аналогічним мовним виразом, оскільки концептуальна модель вихідного тексту збережена.

Домінатна концептуальна метафора на якій, власне, базується ідея трилогії це DEATH IS A GAME/СМЕРТЬ – ЦЕ ГРА:

«A warning bell goes off in my head. Don't be so stupid. Peeta is planning how to kill you, I remind myself. He is luring you in to make you easy prey. The more likable he is, the more deadly he is».

«Але в думках крутилося застереження. «Не будь дурненькою. Піта планує, як тебе вбити, – нагадала я собі. – Він просто відвертає твою увагу, щоб ти стала легкою здобиччю. Що він люб'язніший, то небезпечніший для тебе».

В аналізованому уривку смерть представлено як гру, у якій життя всі методи хорощі (*The more likable he is, the more deadly*

he is), оскільки виживання одного означатиме смерть іншого (*He is luring you in to make you easy prey*).

У фрагменті залучено лінгвокогнітивний прийом **звуження**, оскільки у цільовому варіанті не збережено концептуальну схему *warning bell goes off in my head*. Таким чином, перша частина досліджуваного фрагменту перекладена зі **змінною концептуальною моделі в мові перекладу**. Крім того, було застосовано операцію **спеціалізації**, оскільки спостерігається поява джерела додаткового складника. Таким чином, концептуальна метафора СМЕРТЬ – ЦЕ ГРА реконструюється у додаткову концептуальну схему – СМЕРТЬ – ЦЕ ПРИМХА та СМЕРТЬ – ЦЕ ГРА БЕЗ ПРАВИЛ. Такий тип висунення підсилює авторський задум зобразити смерть з боку чиєїсь примхи та забави. Розглянута концептуальна схема передана за допомогою збереження концептуальної моделі та аналогічним мовним виразом.

Коли мова йде про тоталітарне суспільство та відсутність контролю людей над власним життям, йдеться про концепт POVERTY/БІДНІСТЬ, який вербалізується у наступних концептуальних моделях:

Наступний приклад, де об'єктом концептуалізації є БІДНІСТЬ і похідна концептуальна метафора БІДНІСТЬ – ЦЕ БЕЗВИХІДЬ, а також СМЕРТЬ – ЦЕ БЕЗВИХІДЬ, які пересікаються і формують центр лінгвокогнітивної операції **поєднання**. Крім того, у фрагменті залучені прийоми **нарощування**, оскільки спочатку бідність постає як безвихідне становище, та зміщується у концептуальну схему БІДНІСТЬ – ЦЕ виживання та розширення, де ВИЖИВАННЯ одного означатиме СМЕРТЬ ІНШОГО.

«Gale and I were thrown together by a mutual need to survive. Peeta and I know the other's survival means our own death».

«Ми з Гейлом об'єдналися за мовчазної згоди, щоб мати змогу вижити. З Пітою зовсім не так: ми обоє знаємо, що виживання одного означатиме смерть другого».

Переклад виконаний із збереженням концептуальної моделі, але іншим лінгвістичним виразом.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Таким чином, лінгвокогнітивне моделювання розкриває механізми, через які мовні елементи відображають складні когнітивні структури автора та читача, що в свою чергу сприяє більш глибокому розумінню художнього тексту. Застосування когнітивних теорій до аналізу художнього дискурсу дозволяє не лише виокремити основні концептуальні схеми та метафоричні структури, які лежать в основі авторської картини світу, а й також дослідити, як мовні одиниці відображають складні інтелектуальні й емоційні процеси. Лінгвокогнітивне моделювання художнього дискурсу сприяє розширенню наукових підходів до аналізу тексту та поглибленню розуміння природи людської мови та свідомості.

Перспективним видається застосування запропонованої у статті методики дослідження стилістичних засобів і лінгвокогнітивних механізмів створення художніх образів для аналізу творів різних жанрів.

Література:

1. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): Монографія. Херсон: Айлайт, 2002. 368 с.

2. Белехова Л. І. Сучасний підхід до інтерпретації художнього тексту. Науковий вісник ХДУ: зб. наукових праць. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. 228–292.
3. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енцикл. словник для фахівців з теор. гум. дисциплін та гуманітарної інформатики. Київ: «АртЕк», 1998. 336 с., с. 192.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. С. 120–298.
5. Краснобаєва-Чорна Ж. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту життя в українській фраземіці). Українська мова. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. № 1. С. 41–51.
6. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: автореферат. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія.* 2008. Вип. 14. С. 11–122.
7. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical introduction in cognitive linguistics.* Oxford and New York: Oxford University Press, 2002. 375 p.
8. Воробйова О. П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи. *Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна. Сер. Філологія.* 2004. Вип. 635. С. 18–22.
9. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія.* 2011. Вип. 14. С. 53–54.
10. Купчишина Ю. А. Лінгвокогнітивна операція модифікації у формуванні учуднених образів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Сер. Філологія.* 2015. Вип. 4. С. 97–101.

Kupchyshyna Yu. Linguocognitive modelling of the artistic discourse

Summary. The article explores the foundations of the linguistic-cognitive approach to the analysis of artistic discourse, which combines linguistic and cognitive theories to

study language as a reflection of an individual's consciousness and thinking. The author investigates linguistic-cognitive modeling of the language processes that occur during the perception and interpretation of literary works. Special attention is given to the study of role models, conceptual metaphors, and schemas that shape the structure of the artistic text. It is noted that the linguistic-cognitive approach allows for a deeper understanding of how artistic texts reflect cultural and social phenomena, as well as how linguistic means interact with cognitive processes that facilitate the creation and perception of artistic reality. The article introduces the concepts of linguistic-cognitive operations and procedures – categories that help describe the mechanisms of interaction between language and cognitive processes. These operations explain how processes of meaning-making, information processing, and modification occur in human consciousness through language, as well as how linguistic tools reflect these cognitive changes. Particular focus is placed on the linguistic-cognitive operation of modification, aimed at transforming conventional conceptual metaphors to generate new and original meanings. These mechanisms are essential tools for the creation and understanding of artistic discourse, as they allow for the manipulation of meanings by changing the focus and depth of perception of particular elements of the text. The article aims to expand the boundaries of traditional artistic discourse analysis and demonstrate the significance of cognitive models in the formation of the author's view. The application of the methodology proposed in the article for the study of stylistic means and linguistic-cognitive mechanisms of creating artistic images for the analysis of works of various genres has been seen promising.

Key words: concept, conceptual metaphor, conceptsphere, discourse, cognitive mechanisms, author's view.